

Bartók és Brăiloiu nyomában – Szenik Ilona kolindarendszerezéséről

Ileana Szenik–Ioan Bocşa: Colinda în Transilvania. Catalog tipologic muzical. (Traditional Carol in Transilvania. Musical typological catalogue.) Editura Qual Media, Cluj-Napoca 2011. 1–2. kötet, 259+273 old.

Ismeretes, hogy a román népzene műfajai között különleges hely illeti meg a kolindákat. Ennek okai többek között a felgyűjtött repertoár hatalmas és szinte végtelenül változatos voltában és a minden részterületen megnyilvánuló archaikus vonásokban keresendők. (Ami például a szövegeket illeti, legjelentősebb rétegüket szinte semmilyen vagy csak nagyon áttételes kapcsolat fűzi a zsidó-keresztény karácsonyhoz, viszont annál több pogány eredetű, mesés, balladisztikus elemet tartalmaznak.)

A téma szakirodalmi – jelentőségéhez mérten – mára igencsak tekintélyes méretűvé nőtt. Sabin V. Drăgoitól Constantin Brăiloiu, Petru Caramanon át Ovidiu Bârleaiig a legkiválóbb román szakemberek jelentettek meg alapvető fontosságú munkákat ebben a tárgykörben. Ám a kutatástörténet legfontosabb csomópontjain, úgy tűnik, rendre magyar vonatkozásokat is találunk. Már a 19. század második felében fontos szövegközlések jelentek meg Pesten a Kisfaludy Társaságnak köszönhetően, 1913-ban pedig Schmidt Tibolt tollából önálló kötet is született (*A hazai oláhság kolindaköltészete*) a szokás részletes körülményeiről. A kolindaszövegek és -dallamok valódi tudományos jelentőségének felfedezését és annak a világgal való megismertetését pedig lényegében Bartók Bélának köszönhetjük. Népzene kutatói és zeneszerzői pályájának számtalan vonatkozó momentuma közül most csak az 1935-ben kiadott kolindamonográfiára (*Melodien der rumänischen Colinde [Weihnachtslieder]*), annak korszakos jelentőségű bevezető tanulmányára és rendszerezésére utalunk.

Iosif Herţea 1999-es angol nyelvű összefoglaló jellegű könyvében (*Romanian carols*) részletesen

beszámol a Bartókot követő évtizedek rendszerezési kísérleteinek kudarcairól, ezek okairól és következményeiről. A közelmúltban megjelent két-kötetes, a teljes erdélyi kolindaanyagot rendszerbe állító katalógus, amelynek lényegi része Szenik Ilona munkáját dicséri, minden bizonnyal a legnagyobb előrelépést jelenti az osztályozás terén az 1935-ös Bartók-kötet óta.

Pár szót ennek konkrét előzményeiről is kell szólnunk. Ioan Bocşa, Kolozsváron élő, Fehér megyei származású népzene kutató és előadóművész, a Gheorghe Dima Zeneakadémia tanára, részint saját, részint sok más Hunyad és Fehér megyei gyűjtő anyagát adta közre 1999-ben, *1484 colinde cu text și melodie* címmel. Ez az archaikus kolindákban különösen gazdag tájegységeket bemutató gyűjtemény azonban zeneileg nem volt megfelelő módon szisztematizálva. Bocşa ezzel a problémával Szenik Ilona kolozsvári népzene kutatót, a Gheorghe Dima Zeneakadémia legendás népzene tanárát – azóta díszdoktorát – kereste föl. Szenik, mélyebben megismerve az anyagot, több év munkája alatt létrehozta azt a rendszert, amely később a teljes erdélyi repertoár feldolgozására is alkalmasnak bizonyult. Az újrendezett Hunyad és Fehér megyei kötet végül 2003-ban, *Colinde românești* címmel jelent meg.

Bocşa – hallgatóinak segítségével – az ezt követő években is folyamatosan gyűjtőutakat szervezett, ezúttal Szilágy megye területét vette célba. E munka eredményeképpen 2009-ben egy újabb nagyszabású gyűjtemény látott napvilágot (*Muzică vocală tradițională din Sălaj 1-2*), amelynek első része, az anyag nagyobbik fele (698 dallam és szöveg) kizárólag kolindákat tartalmaz. Megdöbbentő

Horváth Bálint (1986) – zeneszerző, doktorandus, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, horvathbalint86@gmail.com

Jelen dolgozat a Magyar Állam Kodály Ösztöndíjának segítségével készülhetett el.

ez az arány és mennyiség, különösen annak fényében, hogy vegyes lakosságú és a történelmi Erdély peremvidékén elhelyezkedő területről van szó. A dallamok rendszerezési alapja ismét a Szenik-féle modell volt, csak néhány ponton kellett módosítani azt a lokális sajátosságoknak megfelelően.

2011-ben tehát egy több mint évtizedes kollektív munka betetőzéseként jelent meg a teljes erdélyi kolindarepertoár rendszerbe állító katalógus. Szenik, Bocşa és a zeneakadémiai hallgatókból verbuválódott „háttércsapat” évekig tartó munka során igyekezett összegyűjteni a tudományos igényű műfaji gyűjteményekben, a lokális antológiákban, a kolozsvári Folklor Intézet és a Zeneakadémia folklórarchívumában található *valamennyi* fellelhető kolindadallamot. (A lejegyzések ellenőrzésében és később a válogatásban végzett munkája alapján Alina Stan nevét mindenképpen külön ki kell emelnünk.) A cél a mai, földrajzi értelemben vett, a bányászati megyék nélküli Erdély teljes anyagának feldolgozása volt. Az összegyűjtött kb. 7500 dallam legjava, az egyes típusokat leginkább jellemző, legértékesebb dallamok kerültek végül a katalógusba, egy már két ízben „vizsgáztatott”, jellege szerint nyitott és rugalmas rendszerbe illesztve.

Az osztályozásnál végig uralkodó szempont volt a könyv elején mottóként álló Brăiloiu-gondolat, amely szerint minden egyes népzenei típus lényegét egy olyan latens forma, archetípus képviseli, amely csak az előadó háttértudatában, absztrakt ideaként létezik, ám megtestesülni – illékony módon – mindig csak az egyes variánsokban képes. A népzene lényegi természetének megismeréséhez elengedhetetlen, hogy megpróbáljuk minél tökéletesebben megragadni, rekonstruálni és leírni az egyes típusok körvonalait. Általánosabb értelemben azt is mondhatnánk: meghatározni a *sok*-ban megtestesülő *egy*telent.

A kolindarepertoár belső strukturáltságának sajátosságai miatt ez azonban a gyakorlatban igen nehéz és fáradságos munkát jelentett. A dallamok és a szövegek egymáshoz való rendkívül laza kapcsolódását már Bartók is regisztrálta. Ez ugyan a román népzene műfajaira általában is jellemző, ám miután

a kolindálás lényege a szövegben metaforikusan rejlő jókivánság érvényesítése, itt ezek a jelenségek fokozottabban érvényesülhetnek. A dallamok maguk is nagyon könnyen változhatnak, egymásba át is alakulhatnak.

Tisztában kell lenni például olyan jelenségekkel, hogy a sorok végén található ad hoc-elugrások nem befolyásolják a típusból kiolvasható valódi dallamrajzot, csupán azt biztosítják, hogy a gyakorlatban, a számos ismétlés során ne váljon fárasztóvá a strófa újbóli és újbóli lezárása. Úgyszintén fel kell tudni ismerni a megfordításban lejegyzett vagy az előadó, esetleg a hangrögzítés hibájából nem a megfelelő helyen induló dallamot.

Szenik Ilona módszere, a dallamrajzok alapján történő rendszerezés azonban meglehetősen rugalmas, ugyanakkor pontos kereteket biztosított, valamint a felsorolt jellegzetességeket és hibákat is könnyen felismerhetővé tette. A kolindadallamokat Szenik összesen 6 főcsoportba osztotta (Supragrupe I-VI). Az I-es főcsoportba tartoznak az egyvonalú (unilineáris), a IV-esbe a kombinált boltíves, az V-ösbe pedig az ereszkedő dallamok. Kissé eltér ettől a besorolási szemponttól a II-es kategória, amely olyan két- és háromsoros dallamokat foglal magába, amelyeknél a dallamsorok ellenkező irányba eredményez konkáv (völgy alakú) dallamrajzot, valamint a III-as csoport, amely formai szempontok alapján különül el. Az, hogy a rendszerezés ennél a főcsoportnál más irányultságot választ, korántsem önkényes. A külön kategória létrehozását az ide sorolt háromsoros, ABA sorképlettel rendelkező dallamok hatalmas számbeli fölénye és sokfélesége indokolta. A VI-os főcsoportba illeszkednek továbbá a tréfás, szatirikus („de pricină”) kolindák, és külön, római számmal nem jelzett főcsoportban kaptak helyet a gyermekek által énekelt és az idegen, művi hatást mutató karácsonyi énekek.

A főcsoportok nagybetűkkel jelzett csoportokba és szükség esetén arab számmal jelzett alcsoportokba osztódnak tovább. Az alsóbb kategóriák elsősorban az egyes dallamsorok dallamrajza szerint alakulnak. A sor dallamrajza lehet 1) boltíves, ill. ereszkedő, 2) emelkedő, ill. konkáv, 3) az

első csoporttal rokonítható, de a dallamok felső, ill. középső regiszterébe érkező és 4) karakteres dallamrajzzal nem rendelkező, recitativ típusú. Minden egyes dallamrajzhoz külön, a tájékozódást megkönnyítő ábrácska csatlakozik, ezeknek a második kötet végén található összesített felsorolása nagymértékben megkönnyíti a kolindák beazonosítását. Az egyes alcsoportokat többnyire az azonos hangnemi (1) moll jellegű, 2) dúr jellegű, 3) plagális) és az azonos metrikus rendbe (a) tri- és b) tetrapódikus) tartozó dallamok alkotják. A dallamok a Paula Carp elgondolásán alapuló relatív transzpozíciós rendszer alapján vannak lejegyezve.

Minden egyes alfejezetet szöveges rész indít, ezek a szerzőtől megszokott végtelenül pontos, tárgyyszerű stílusban foglalják össze az adott dallamcsoport legfontosabb tulajdonságait formai, dallami, ritmikai szempontból vagy éppen a refrének elhelyezkedése alapján. A szöveges leírást rögtön követik a konkrét dallampéldák; amint már említettük, lehetőség szerint minden dallamcsoportból a legjellemzőbb, legépebben megmaradt, legszebb változatok. Összesen 262 dallam variánsait tartalmazza a gyűjtemény. Az egyéb változatok adatai a fejezetvégi táblázatokban találhatóak meg, ezen adatok nyomán azok kikeresethetők az egyes gyűjteményekből, könyvtárakból, archívumokból. Diagramokon és különböző színek

segítségével differenciált megyei bontású térképeken tanulmányozhatjuk az egyes dallamcsoportok Erdélyen belüli elterjedtségét.

A kötet kétnyelvűsége – a szöveg végig párhuzamosan olvasható angolul és románul – felbecsülhetetlen értékű; Roxana-Paula Huza fordítása választékos és igényes. A könyvet három nyelven közölt rövid összefoglaló és egy erősen megrostált, valóban csak az alapvető jelentőségű könyveket, tanulmányokat tartalmazó bibliográfia zárja. A DVD-mellékleten pedig valamennyi, értékelhető minőségben fellelhető kolindadallamot meghallgathatjuk.

Meggyőződésünk, hogy e nagy horderejű munka az eddiginél sokkal nagyobb visszhangot érdemelne. Mi több, elérhetővé kellene tenni a jelentősebb európai zenei könyvtárakban, kiváltképp Románia és Magyarország területén. Szenik Ilona kolindarendszerezése egyébként a katalógus megjelenése óta a kolozsvári kutatócsoport legutóbbi munkájában, a 2013-as mőcvidéki anyagot feldolgozó antológiában (*Muzică vocală tradițională din Munții Apuseni*) is messzemenőig működőképesnek bizonyult.

Köszönet illeti e hatalmas vállalkozás valamennyi résztvevőjét az elvégzett munkáért!

Horváth Bálint

Épített örökségünk. Kirándulás Kalotaszeg tájain

Furu Árpád: Kalotaszeg népi építészet. Exit Kiadó, Kvár 2012. 100 old. Második, bővített kiadás

Erdély egyik legismertebb tájegysége, Kalotaszeg népi építészetének jellegzetes elemeit mutatja be Furu Árpád *Kalotaszeg népi építészet* című kötete. A szerző az elmúlt években doktori kutatási programja keretében Kalotaszegen is végzett felméréseket, amelyek eredményeit az itt bemutatott könyv 2012-es, második kiadásában tárja az olvasók elé.

Furu Árpád tudományos kutatásainak tárgya Erdély népi építészet, fókuszba helyezve a népi

építészet táji formáit, időbeni alakulásait, valamint a különféle kölcsönhatásokatt a népi építészetben belül, illetve a népi építészet és az ún. „magasépítészet” között.

Erdély népi építészetének vizsgálata fokozatosan alakult az évek során, legfőképpen a kibővült érdeklődési körben és az adatfelvétel módszertanának javulásában figyelhető meg. A népi építészeti kutatás konkrétumaival, épületek részletes leírásával a legkorábban a 20. század első éveiben